BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest
38

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

MUSEUM VEST

Forlaget Museum Vest

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion
Claus Feveile
Maria Knudsen
Mette Søvsø
Michael Alrø Jensen
Søren Byskov

Layout: KIRK & HOLM
Copyright: 2025 Forlaget Museum Vest

Illustration på forsiden
Guldbrakteat fra Fæsted Toft dateret til de første årtier af 6. årh.
Foto: Nick Schaadt, Museet Sønderskov

ISSN 2445-8147

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Frederik Øelund

Qvistlund Agre
– En Maglemoselokalitet på Esbjerg Bakkeø..... 04
Qvistlund Agre
– A Maglemose locality on the Esbjerg Inselberg..... 23

Lars Grundvad og Morten Axboe

En lille skat fra Fæsted Toft
– Guld og sølv fra ældre germansk jernalder fundet
på en jernaldergravplads på Fæsted Toft 24
A small hoard from Fæsted Toft
– Gold and silver from the Early Germanic Iron Age
found at an Iron Age burial site..... 41

Torbjørn Ødegaard

«San Francisco Xaviere»s forlis ved Fanø i 1690 43
The shipwreck of the "San Francisco Xaviere"
on Fanø in 1690 53

Qvistlund Agre
– En Maglemose-lokalitet på Esbjerg Bakkeø

Af Frederik Øelund

I forbindelse med en forundersøgelse i 2018 nordøst for Esbjerg blev der fundet en håndfuld diffuse gruber fyldt med forkullede hasselnøddeskaller og bearbejdet flint fra Maglemosekulturen. Dette affødte en arkæologisk udgravning, Qvistlund Agre, hvis hovedformål var at undersøge noget så - for Sydvestjylland - sjældent som en Maglemose-lokalitet, der ud over flintgenstande også havde bevarede anlæg. Flintinventaret viser, at der hovedsageligt var gjort brug af flint af dårlig kvalitet. Særligt mikroflækkeblokkene vidner herom. Flinthuggerne har haft en opportunistisk tilgang til den lokale flint, hvor man har slået de flækker, som en blok kunne rumme. Den for området atypiske Maglemose-aktivitet ligger koncentreret på mindre sandbanker, der optræder som anormaliteter i den ellers ofte let lerede undergrund på Esbjerg bakkeø. Lokalitetens placering i landskabet divergerer dermed også fra vores typiske opfattelse af Maglemosekulturen i Sydvestjylland, da Qvistlund Agre ligger langt fra de lavtliggende hedesletter i ådalene omkring Ribe Å og Kongeåen, hvor man normalvis ville forvente at møde Maglemosekulturen. Opfattelsen af Maglemosekulturen i Sydvestjylland er til stadighed præget af Gudenåkulturens sammensmeltning af mesolitiske kulturer. Qvistlund Agre-udgravningen er med til at trække Sydvestjylland ud af Gudenåkulturens lange skygger ved at sætte en større, ren Maglemose-lokalitet på landkortet.

Maglemosekulturen i Sydvestjylland

Inden Qvistlund Agre præsenteres, skal der tegnes et billede af det område, lokaliteten optræder i. Et område, der almindeligvis opfattes som et yderområde i dansk mesolitikum. Denne opfattelse skyldes blandt andet Gudenåkulturen og de skygger, den stadig kaster over Jylland.

I 1937 publicerede Therkel Mathiassen sit værk om Gudenåkulturen. Denne blev præsenteret som en mesolitisk kulturgruppe, der bosatte sig i det jyske indland, særligt omkring de større åløb. Den materielle kultur spændte bredt og var kendetegnet ved et inventar af mikrolitter, kerne- og skiveøkser, spidsvåben, bor, skive-, flække- og høvlskrabere, flækkeknive, stikler, slagsten

og tværpile (Mathiassen 1937, 1 ff.). Der var ingen for kulturen unikke genstandstyper, snarere en specifik sammensætning af genstande, der også optrådte i andre kulturer (Andersen 1971, 21). Betegnelsen Gudenåkulturen vandt indpas og blev den jyske pendant til den velbevarede og veldokumenterede, men på det tidspunkt hovedsageligt sjællandske, Maglemosekultur.

Problemet var imidlertid, at der ikke var tale om en egentlig kultur. Langt størstedelen af de oprindelige Gudenå-lokaliteter, som Mathiassen inddrog i sin publicering, var fund opsamlet fra fladen ved rekognosceringer og ikke fund fra reelle, stratigrafiske kontekster. Dette medførte, at han fejlagtigt havde sammenblandet flere forskellige kulturers flintinventarer til en samlet kulturgruppe. Gudenå-lokaliteterne var i realiteten flere mesolitiske og neolitiske kulturer, som over tid havde placeret sig på samme favorable steder i landskabet, hvorfor der ved overfladeindsamlinger er fundet levn fra flere forskellige bosættelser på samme geografiske placering (Andersen 1971, 14 ff.).

Som mange andre steder i Jylland hviler denne misfortolkede Gudenåkulturs skygge også over forekomsten af Maglemosekulturen i Sydvestjylland (Nielsen 2006, 197 ff.). For i den periode, hvor Gudenåkulturen har været anset som den mest dominerende mesolitiske kultur i Vestjylland, er forekomster af Maglemosekultur blevet registreret som værende netop Gudenåkultur. Mathiassen tilskriver det første fund af ældre stenalder i Vestjylland til møllersvend Niels Jensen, som i 1874 gjorde et lille bopladsfund med blandt andet seks mikrolitter ved Tange øst for Ribe. Dette fund fremgår på Mathiassens liste over Gudenå-lokaliteter (Mathiassen 1937, 2). I dag er der enighed om, at mikrolitter er en fundgruppe, der udelukkende optræder i Maglemosekulturen, og at der i Niels Jensens fund nok nærmere gemmer sig en Maglemose-lokalitet.

Selvforståelsen på Museum Vest er, at Sydvestjylland ikke er et kerneområde for mesolitisk aktivitet. Den kendsgerning fremgår også tydeligt i museets egen database, Freja, da der kun er indregistreret 17 sagsnumre indeholdende ordet Maglemose. Hvis man udvider søgningen til i stedet at indbefatte alle forekomster af mikrolitter, får man derimod 44 sagsnumre. Hvis disse to søgninger sammenfattes, er der i skrivende stund 46 unikke sager fra Maglemosekulturen indregistreret som fund i Museum Vests nuværende område.

Langt størstedelen af museets sager med Maglemose-aktivitet stammer fra markrekognosceringer og løsfund, enten foranstaltet af museet ved for eksempel læhegnsrekognosceringer eller som, hyppigst, samlinger fra amatørarkæologer, der er blevet indleveret til museet. Særligt den sidste gruppe sætter sit præg på kortet over spredningen af Maglemose-lokaliteter i Esbjerg Kommune. Spredningen synliggør også, hvor de mest aktive amatørarkæologer har været bosat (Hansen 1999, 69). De amatørarkæologiske markrekognosceringer ophører fuldstændigt i løbet af 1990'erne. Dette skyldes formentlig en blanding af, at det er en uddøende befolkningsgruppe, der har dyrket hobbyen, samtidig med at nytilkomne amatørarkæologer kaster deres kærlighed på detektorarkæologi i stedet.

Det var først i 1997, at museet foretog den første egentlige arkæologiske udgravning af en Maglemose-lokalitet, Hømlund Nørremark[1]. Undersøgelsen skete på baggrund af et betragteligt omfang af opsamlet flintmateriale, fundet af amatørarkæolog Verner Hansen, som over en længere periode systematisk havde samlet flint fra sin mark. Ved udgravningen

blev der soldet 239 kvadratmeter overjord, hvor der blev fundet en markant flintkoncentration, som med rimelighed kunne afgrænses. I alt blev der fundet 22.386 stykker flint deriblandt ca. 200 mikrolitter. Samtlige fund stammer fra den soldede overjord, da der ikke blev registreret nogle bevarede anlæg eller kulturjord i undergrunden.

Med de nye fund af Maglemosekultur ved Qvistlund Agre, blev Museum Vests samlede antal mikrolitter endnu en gang kraftigt forøget. I det følgende præsenteres Qvistlund Agre, som hermed indgår i forståelsen af det mesolitiske Sydvestjylland.

Maglemose-pladsen på Qvistlund Agre

Under forundersøgelsen i 2018 af et 213 hektar stort erhvervsområde i Andrup nordøst for Esbjerg[2], forud for anlæggelsen af et Meta-datacenter, blev der fundet, hvad der ved første øjekast syntes at være en samling uanselige gruber. Fylden fra gruberne i forundersøgelsen viste sig dog at indeholde store mængder af bearbejdet og brændt flint samt brændt, organisk materiale. Fylden blev taget fra til vandsoldning og ved dette fremkom intet mindre end 13 mikrolitter, 19 flækkeblokke, mere end 300 flækker samt en stor mængde forkullede hasselnøddeskaller.

Dette blev startskuddet på Museum Vests (dengang Sydvestjyske Museer) hidtil største udgravning af en Maglemose-lokalitet, Qvistlund Agre[3]. En lokalitet, der ud over sin arkæologiske sjældenhed også var noget nyt for museet, da det for første gang skulle udgrave en større ren Maglemose-lokalitet, der med sikkerhed indeholdt bevarede anlæg.

Opdagelsens placering var også bemærkelsesværdig, da aktiviteten ikke befandt sig ved lavereliggende vådområder ved hedesletterne omkring Kongeåen og Ribe Å, hvor museet førhen har påtruffet diverse mindre fund fra Maglemosekulturen (Rieck 1998, 71). Tværtimod viste Qvistlund Agre, at der også forekommer Maglemosekultur i den lerede morænejord på Esbjerg Bakkeø, uden umiddelbar nærhed til vådområder, som en sejlivet fortælling ellers dikterer, er afgørende for Maglemose-pladser.

Selve terrænet på det undersøgte område var relativt flad mark, der skråner en anelse ned mod den sydlige del af udgravningsfeltet og igen nord herfor. Dette skabte et fladt højdedrag i den nordlige del af det udgravede område. På De høje målebordsblade kan det ses, at Kjærsing Å i slutningen af 1800-tallet havde en udmunding sydvest for Qvistlund Agre. Kjærsing Å var dengang en af de yderste forgreninger af å-systemerne omkring det nuværende Esbjerg (Fig. 1). Et å-system, der i dag er rettet ud eller drænet bort, men som i oldtiden formentligt har fungeret som landskabsmarkør og transportvej.

Ved den egentlige udgravning af Qvistlund Agre, blev der ud over aktiviteten fra Maglemosekulturen også fundet bebyggelse fra neolitikum, bronzealder, jernalder, samt rester fra den tyske besættelsesmagts forsvarsværk omkring Esbjerg (Fig. 2). I nærværende artikel er det imidlertid kun Maglemosekulturen der belyses.

I forhåbning om at kunne identificere bebyggelsesdynamikker omkring Maglemose-aktiviteten, samt for at sikre et så stort genstandsmateriale som muligt, blev det besluttet, at overjorden – fra græstørv til undergrund – skulle vandsoldes. Indledningsvist blev dette gjort ved en *screening* af overjorden i håb om at finde en rimelig afgrænsning på flintkoncentrationer, og derved også få en potentiel markør for udbredelsen af de underliggende anlæg.

Forud for *screeningen* blev der under udgravningen, blot 200 meter vest for anlæggene fra forundersøgelsen, fundet en hidtil ukendt forekomst af Maglemose-aktivitet i form af fire gruber med bearbejdet og brændt flint samt forkullede hasselnøddeskaller (Fig. 3). Anlæg ikke ulig dem, der var observeret i forundersøgelsen. Denne nye forekomst kom til at fremstå som skabelon for hvilket omfang af aktivitet vi kunne forvente under de soldede kvadratmeter.

Foruden dette blev det på baggrund af erfaringer og resultater fra udgravningen på Hømlund Nørremark også vurderet, at aktivitetens kerneområde ikke skulle forventes at brede sig ud over meget mere end 30-40 kvadratmeter.

Screeningen foregik ved, at hver femte kvadratmeter omkring de fundne anlæg i et areal på 26

Fig. 1.

Qvistlund Agres placering nordvest for Esbjerg. På De Høje Målebordsblade ses lokalitetens placering ved en af å-systemets yderste forgreninger. ©Klimadatastyrelsen.

The location of Qvistlund Agre (The Qvistlund fields) northwest of Esbjerg. On the high measuring table sheets the location can be seen at one the outermost branches of the river system. ©Klimadatastyrelsen.

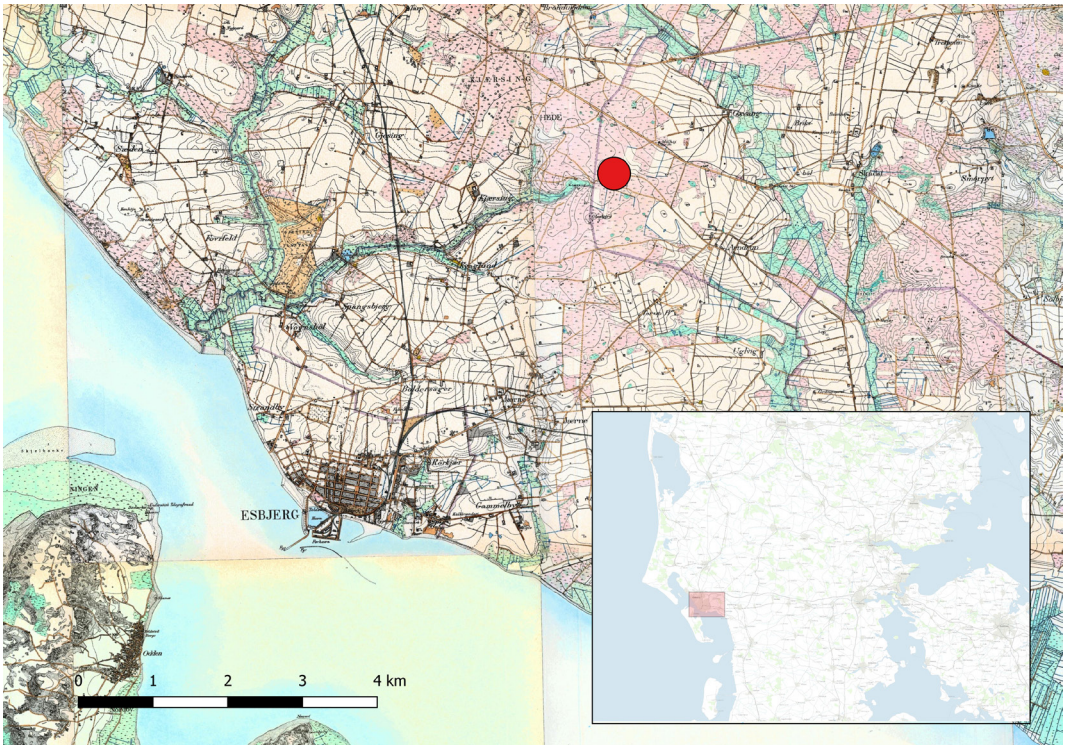

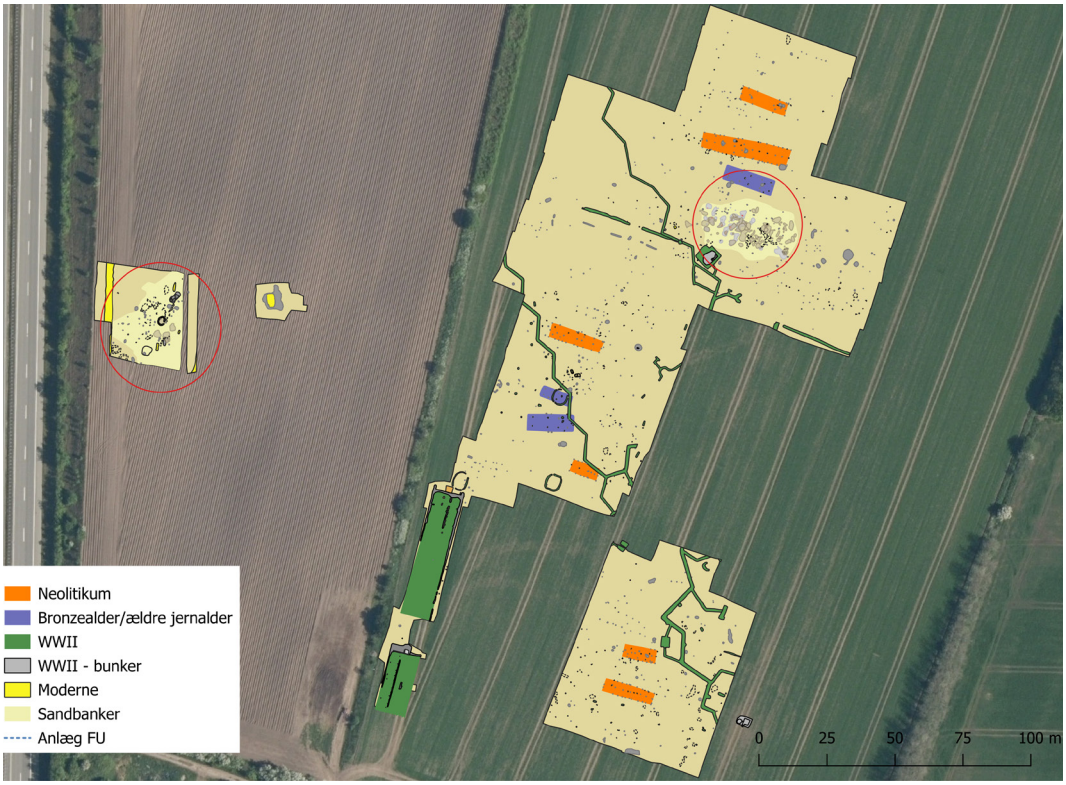

Fig. 2.

Qvistlund Agre. De to sandbanker med Maglemose-aktivitet er markeret med røde cirkler. Tegning: Museum Vest.

Qvistlund Agre. The two sand banks with activity dating from the Maglemose culture are highlighted with red circles. Drawing: Museum Vest.

x 31 meter blev vandsoldet med en 4 mm sold, hvorefter flinten blev talt op og registreret *on site* (Fig. 4). Denne indledende afsøgning viste dog, at en stor del af kvadratmeterfelterne blev ved med at indeholde relativt store mængder bearbejdet og brændt flint. Derfor blev der taget udgangspunkt i et enkelt kvadratmeterfelt med en væsentligt højere andel af flint. Med udgangspunkt i dette kvadratmeterfelt blev de omkringliggende felter soldet. Denne proces skulle gentages, indtil der kunne observeres en form for relativ afgrænsning i koncentrationen af flint, som det var erfaret ved Hømlund Nørremark. Denne relative grænse åbenbarede sig imidlertid ikke, og et tidsmæssigt pres gjorde desværre, at processen måtte afsluttes efter 28 kvadratmeter. Desuden blev der udvalgt et område på 42 kvadratmeter, som lå over de gruber, der blev fundet i forundersøgelsen

(Fig. 4). Disse kvadratmeterfelter blev fyldt i *Big Bags* og efterfølgende vandsoldet *off site*.

Da mulden var totalafrømmet over det soldede område, viste det sig overraskende, at *screeningen* kun i beskeden grad korresponderede med de underliggende anlæg. Det stod således klart, at omfanget af aktivitetsområdet var stærkt undervurderet. De enkelte gruber fra forundersøgelsen viste sig kun at udgøre en del af et langt større grubekompleks. Et grubekompleks, der kun i den østligste udstrækning var registreret i forundersøgelsen.

Undergrunden ved Qvistlund Agre var hovedsageligt sandet ler. Men i begge områder

Fig. 3.

Kort over de fire gruber med Maglemose-aktivitet på den vestlige sandbanke. Tegning: Museum Vest.

Map showing the four pits containing Maglemose activity on the western sand bank. Drawing: Museum Vest.

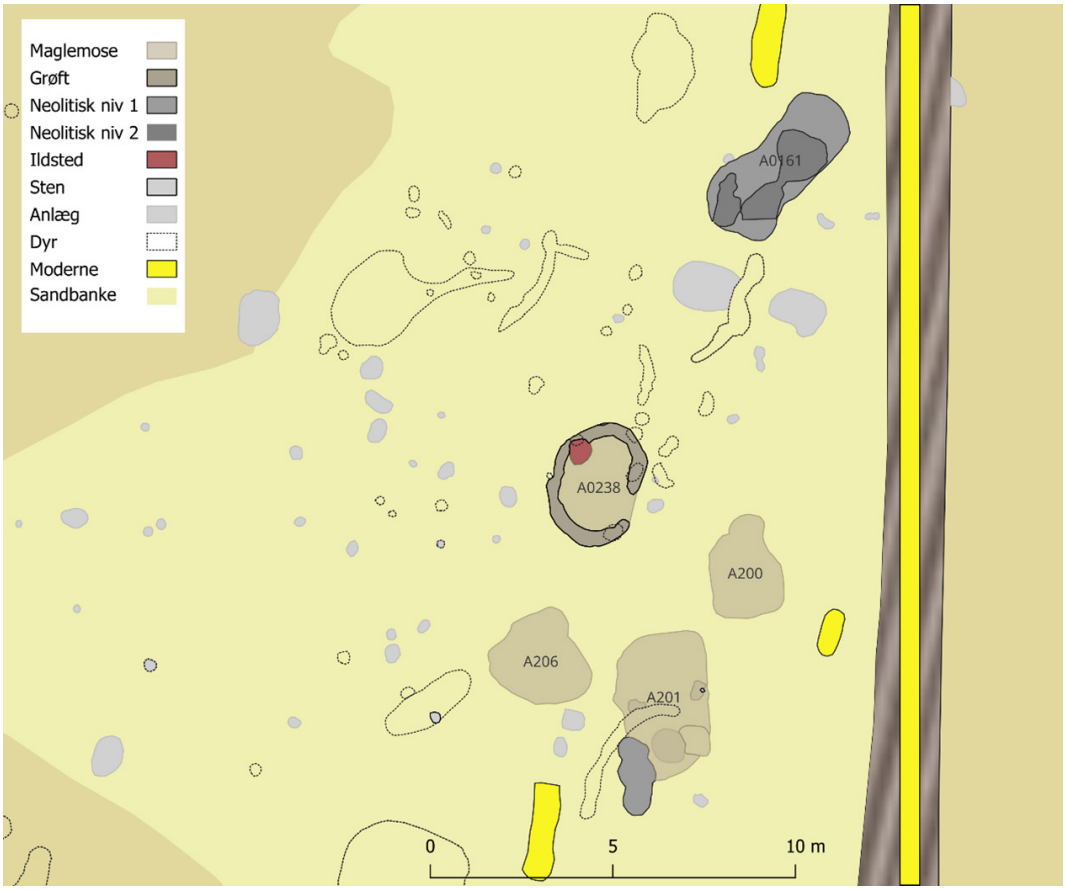

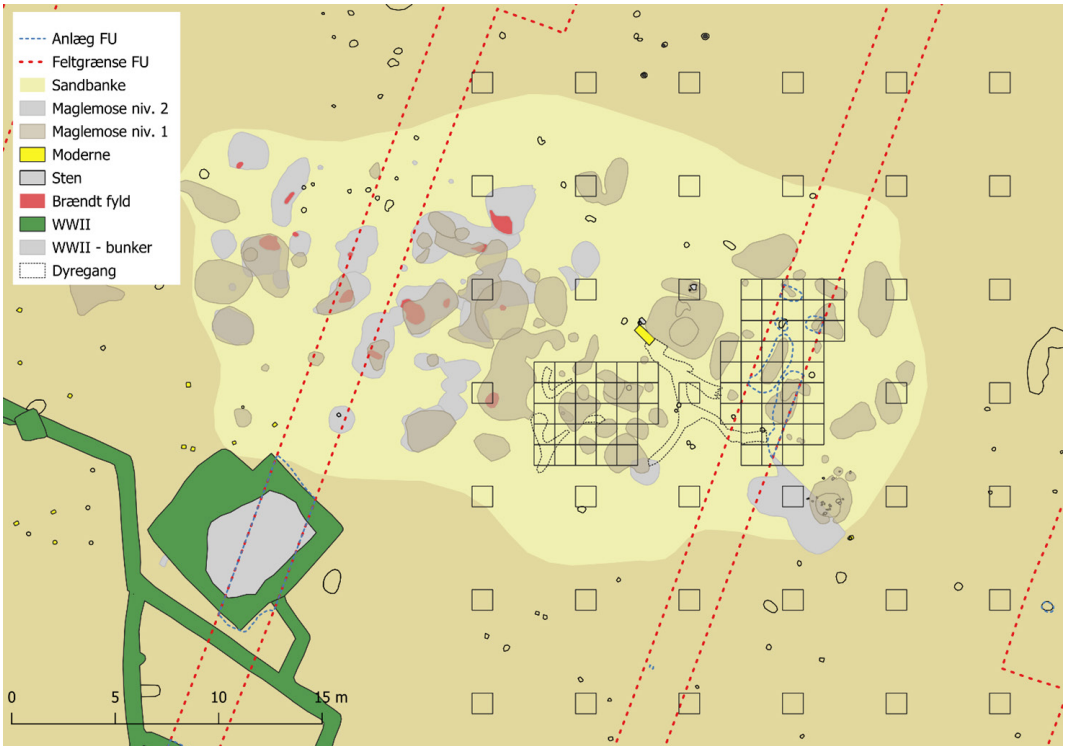

Fig. 4.

Den østlige udbredelse af Maglemosekulturen, inkl. resultaterne fra forundersøgelsen og de soldede kvadratmeterfelter. Maglemose niv. 1 og niv. 2 er fladeopmålinger med ca. 20 cm forskel i dybden. Tegning: Museum Vest.

The eastern extent of the Maglemose culture, including the results from the trial excavation and the water screened square meter sections. Maglemose level 1 and level 2 are open area excavations with a 20cm height elevation differential. Drawing Museum Vest.

med forekomst af Maglemosekultur fremstod to tydeligt afgrænsede sandbanker, hvor den ellers lerede undergrund blev opbrudt af finkornet sand (Fig. 5). Forekomsten af beboelsesspor fra Maglemosekulturen fandtes udelukkende inden for disse to sandbanker, hvilket ikke formodes at være et tilfælde. De har formentligt stået som synlige markører i det mesolitiske landskab. Aktiviteten på disse sandbanker fremstod i form af diffust afgrænsede fyldskifter, der i nogle tilfælde næsten udelukkende kunne identificeres ved tilstedeværelsen af bearbejdet flint eller spor af brændt, organisk materiale. Grænsen mellem undergrund og anlæg syntes stedvist næsten umulig at identificere, hvilket kan forklare, hvorfor grubekomplekset delvist blev overset i forundersøgelsen.

I nogle af gruberne var der mørke plamager af brændt, organisk materiale. I disse mørke pletter var der oftest også en tilhørende koncentration af brændte hasselnøddeskaller og brændt flint. Forskelligartetheden af fylden

Fig. 5.

Den sandede banke ved det østlige grubekompleks. Forskellen mellem den lerede og den sandede undergrund tydeliggjordes af regnvandet, der hurtigere forsvandt fra det veldrænende sand. Foto: Museum Vest.

The sandy bank beside the eastern pit complex. The difference between the clay and sandy subsoil is highlighted by the traces of rain-water, that drained quicker from the sandy subsoil. Foto: Museum Vest.

indikererede, at opfyldningen af gruberne ikke er foregået som en enkelt hændelse. Derimod virker dannelsesforløbet stedvist til at være omrodet, frem for opgravning og efterfølgende deponering af nyt fyld. Flere af gruberne indeholdt re-deponeret fyld fra ildsteder. Dette fremstod ved, at der i de marmorerede fyldskifter stedvist optrådte mørkere fyld af brændt, organisk materiale og i nogle tilfælde med et tilhørende materiale af brændte sten og flint. Flere steder var adskillige nedgravninger på overfladen fusioneret til større grubekomplekser. Alt dette kompliceredes yderligere af et væld af aktivitet fra dyr og rødder, der har nydt godt af den bløde sandjord gennem godt og vel 10.000 år. Dette har uden tvivl påvirket anlæggene.

Kompleksiteten af grubernes dannelsesprocesser, sammenholdt med den store mængde anlæg, der overraskende viste sig at fremkomme, satte et vist tidspres på selve udgravningen. Det blev derfor prioriteret at totaludgrave anlæggene i den østlige del af grubekomplekset og at vandsolde fylden fra de udgravede gruber, så det samlede genstandsmateriale fra overjord og anlæg ville korrespondere.

I et forsøg på at få anskueliggjort den flademæssige spredning af grubekomplekset blev det besluttet at afgrave yderligere 20 cm over hele fladen i den resterende, vestlige del, i forhåbning om en mere fyldestgørende forståelse af fladen. Dette tydeliggjorde dog mest kompleksiteten af grubernes diffuse udtryk, da deres udformning i fladen ikke stemte overens med, hvad der blev observeret blot 20 cm højere oppe (Fig. 4).

Generelt var undersøgelsen af Maglemosekulturen ved Qvistlund Agre en form for pionerarbejde for Museum Vest. Ikke blot optrådte den som et nyt indslag på Esbjerg bakkeø, men det var også første gang, at museet stod med resultater fra en forundersøgelse, der viste sikre tegn på anlæg fra ældre stenalder. Så selvom det måtte erkendes, at vi med *screening* af overjorden, samt erfaringer fra tidligere udgravninger, kun havde fantasi til at forestille os ¼ af Maglemose-aktiviteten, gav undersøgelsen rigtig gode metodiske observationer og resultater, der fremadrettet kan gavne lignende arkæologiske undersøgelser. Blandt andet blev der tidligt i processen observeret en betydeligt højere

koncentration af flintgenstande i den nederste halvdel af overjorden. En væsentlig detalje, da det i særdeleshed var vådsoldningen af den seje overjord, der tærede på tid og budget. En mulig fremgangsmåde kunne være at fjerne den øverste af del pløjelaget inden soldning, hvorved der kan fokuseres på en større udbredelse og bruges mindre tid i den fundfattige overjord. Lignende forsøg er gjort ved Ålyst på Bornholm, hvor man i et større område med fund af bearbejdet flint fjernede overjorden forud for kvadratmeterundersøgelser, blandt andet for at blotlægge, om det mesolitiske aktivitetsområde strakte sig over et større areal end forskning og erfaring normalvis dikterer (Casati & Sørensen 2006, 241). En metodisk fremgangsmåde, der retrospektivt havde været gavnlig for den overraskende omfangsrige aktivitet på Qvistlund Agre.

Flintinventaret fra Qvistlund Agre

Afslag indbefatter i nedenstående samtlige stykker flint, hvorpå der er tegn på menneskelig påvirkning uden at kunne placeres i en specifik fundgruppe.

Mikroflækker og flækker er løst differentieret ved brug af Peter Vang Petersens definitioner i Flint fra Danmarks Oldtid, hvor mikroflækkerne er mindre end 1 cm brede og 6 cm lange (Petersen 2008, 53). Længdemæssigt overskrider flækker dog sjældent 6 cm på Qvistlund Agre.

Blokke og mikroflækkeblokke er adskilt ved, at blokkene skal forstås som større flintstykker med mere end en negativ slagbule, der bevidner funktion som afslagsblok. Mikroflækkeblokkene er blokke, hvorpå der fremgår en egentlig produktion af mikroflækker.

Skrabere, retoucherede flækker og diverse retoucherede genstande er ligeledes klassificeret ud fra Petersens inddelinger af typer af skrabere (Petersen 2008, 69). Genstande med retoucherede segmenter, der ligger udenfor Petersens skrabertyper, er sat i gruppen **diverse retoucherede genstande**.

Generelt er flintinventaret fra Qvistlund Agre meget groft udført. I det fundne materiale fremgår det tydeligt, at der hovedsageligt er gjort brug af flint af dårlig kvalitet. Særligt tydeligt ses det i mikroflækkeblokkene, hvor der i flere tilfælde kun er slået enkelte flækker af og i mange tilfælde forskellige steder på blokkene. Derudover er der i materialet også frostsprængte og naturlige flintblokke, hvorpå man har slået enkelte flækker for efterfølgende at opgive blokken.

Flintinventaret vidner dermed om en opportunistisk tilgang til den lokale flint, hvor man har slået de flækker, som en blok kunne rumme. Der har været langt imellem gode stykker flint. Fundgruppen med diverse retoucherede genstande understøtter muligvis tendensen til at omdanne diverse stykker flint til genstande, da der ikke er nogen identificerbar formmæssig indikator på, hvilke stykker man har valgt at lave en retoucheret æg på. De fremtræder på alt fra fine afslag til frostsprængte, naturlige afslag. Funktionen af diverse retoucherede genstande bestemmes af den retoucherede æg fremfor udformningen af det emne, den er slået på. Det samme gør sig formentligt også gældende for flækker, hvorfor en metrisk inddeling retrospektivt kan være uhensigtsmæssig, da målet for flinthuggeren ikke har været at fremstille flækker, men derimod emner, hvorpå der kunne fremstilles mikrolitter. Derfor kan der argumenteres for, at grænserne mellem afslag, flækker og mikroflækker ikke altid er hensigtsmæssige. Ligeledes må differentieringen mellem skrabere og diverse retoucherede genstande også forblive åben for debat.

Fundtype	Vest	Procent	Øst	Procent	Kvadratmeterfelter øst	Procent	I alt	Procent
Afslag	1354	89%	3804	82%	11639	86%	16797	85%
Blokke	11	1%	76	2%	174	1%	261	1%
Mikroflække blokke	9	1%	32	1%	78	1%	119	1%
Blokafslag	6	0%	22	0%	35	0%	63	0%
Flækker	44	3%	237	5%	315	2%	596	3%
Mikro-flækker	44	3%	284	6%	575	4%	903	5%
Drilbor	0	0%	0	0%	2	0%	2	0%
Flækkebor	0	0%	0	0%	2	0%	2	0%
Skivebor	0	0%	0	0%	2	0%	2	0%
Skrabere	0	0%	1	0%	3	0%	4	0%
Skrive-skraber	0	0%	0	0%	18	0%	18	0%
Flække-skraber	0	0%	0	0%	2	0%	2	0%
Mikrolitter	11	1%	150	3%	261	2%	422	2%
Mikrostikler	4	0%	3	0%	37	0%	44	0%
Diverse retoucherede	1	0%	9	0%	114	1%	124	1%
Kerneølse	1	0%	0	0%	2	0%	3	0%
Spidsvåben	1	0%	0	0%	0	0%	1	0%
Slebne økser	0	0%	0	0%	2	0%	2	0%
Tværpile	0	0%	0	0%	1	0%	1	0%
Fladehuggede pile	0	0%	0	0%	5	0%	5	0%
Brændt flint (kg)	0.8	N/A	9.8	N/A	25.2	N/A	35.8	N/A

Tabel 1.

Tabel over flintgenstande.

Table of flint artefacts.

Overordnet kan flintmaterialet fra Qvistlund Agre inddeles i tre fundkontekster: den soldede overjord i kvadratmeterfelterne, den vestlige koncentration og den østlige koncentration. Der optræder ingen forskel i fundsammensætning i de tre fundkontekster, hvorfor det antages, at aktiviteten i den vestlige og østlige koncentration tilhører samme materielle kultur (Tabel 1).

Ud over den store mængde Maglemose-flint fra kvadratmeterfelterne var der, som bifangst, 259 fragmenter af neolitiske keramikskår, fem fladehuggede pilespidser og to fragmenter af slebne flintøkser. Disse fund må relateres til den materielle kultur hos den omkringliggende, senneolitiske bebyggelse (Fig. 2). Det kan ikke udelukkes, at en lille procentdel af de medregnede fund fra de soldede kvadratmeterfelter også skal relateres hertil. Bemærkelsesværdigt for den inventarsammensætning, der kan relateres til Maglemosekulturen, er et stort fravær af diverse boplads-genstandsgrupper, såsom økser, bor og skrabere. Det skal dog noteres, at undertegnede anser en stor del af *diverse retoucherede genstande* som værende opportunistiske skrabere/knive/save.

Den dominerende fundgruppe er mikrolitterne og de fundgrupper, der skal relateres til deres tilvejebringelse: blokke, flækker og

Område	Lancet	Smal trapez	Bred trapez	Trekant, kort og smal	Trekant, lang og smal	Trekant, ligebenet	Trekant, bred	Atypiske	I alt
Vest	5	2	0	4	0	0	0	0	11
Øst	54	45	0	40	0	2	3	6	130
Kvadratmeterfelt øst	73	78	1	82	1	1	3	22	261
I alt	132	125	1	126	1	3	6	28	422

Tabel 2.

Tabel over mikrolitter.

Table of microliths.

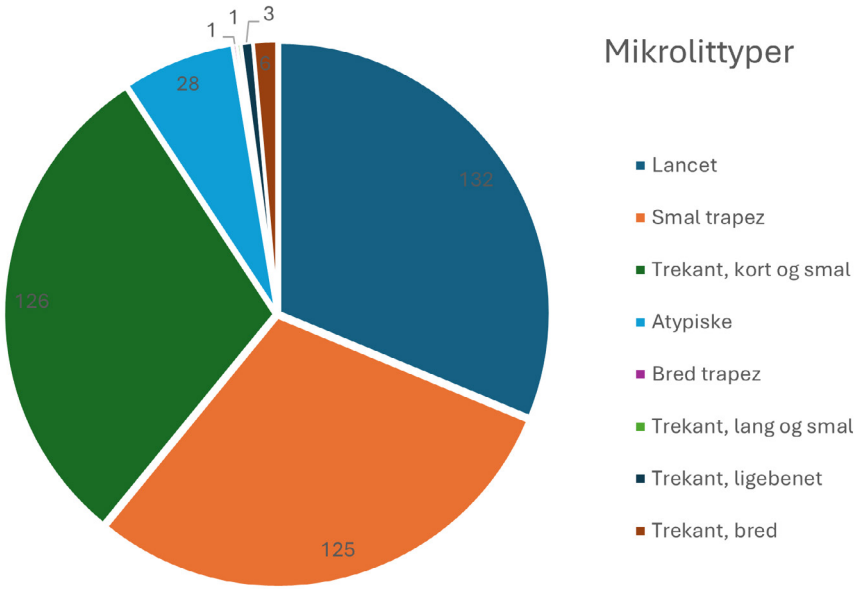

Fig. 6.

Diagram over mikrolittyper.

Diagram of microliths.

mikrostikler. Nærværende artikel fokuserer hovedsageligt på mikrolitterne og deres typologiske udformning. I lighed med det generelle flintinventar i de tre fundforekomster, følger mikrolittyperne samme fordeling, hvorfor de fremadrettet er sammenført.

De i alt 422 mikrolitter, der blev fundet på Qvistlund Agre, er nærmest ligeligt fordelt på lancetter, smalle trapezer og smalle, trekantede mikrolitter (Tabel 2 og Fig. 6). De

Fig. 7.

Mikrolitterne fra et af kvadratmeterfelterne. Øverst fra venstre: To uregelmæssige og to små trekanter. Nederst: To lancetter, en trapez og to smalle trekanter. Den til højre er den exceptionelt lange, smalle trekant. Foto: Museum Vest.

Microliths from one of the square meter sections. Above left: Two irregular and two small triangular. Below: To lancets, a trapeze and two narrow triangular. The one to the right is the exceptionally long, narrow triangular example. Photo: Museum Vest.

lancetformede forekommer oftest med fuldt retoucheret ryg, og i nogle tilfælde med yderligere retouchering, ofte i proximalenden eller ved basen af æggen (Fig. 7). De trekantede er næsten alle smalle trekanter, kortere end 3 cm. Kun en enkelt er over 3 cm, og med hele 4,3 cm er den exceptionelt lang i forhold til de andre mikrolitter, som ellers ikke overskrider 3 cm. Både de smalle trekanter og trapezerne er mere varierede i forhold til mængde og placering af retouche, og kan variere fra næsten ingen retouche til fuld kantretouchering.

Det kan ikke udelukkes, at flere af de rektangulære mikrolitter kan være smalle trekanter med knækket distalende, og omvendt kan de smalle, korte trekanter være den knækkede spids af en smal, trekantet mikrolit eller en

lancet. Disse faldgruber menes dog ikke at ændre det overordnede billede af en sammensætning bestående af lancetter, korte smalle trekanter og rektangulære mikrolitter.

Datering

På baggrund af mikrolitternes udsagn, sammenholdt med den relative kronologi for mikrolittyper i Maglemosekulturen (Petersen 1966; Petersen 1996), skal Qvistlund Agre placeres i den sidste del af ældre Maglemosekultur (fase 0-2) og begyndelsen af yngre Maglemosekultur (fase 3-5).

De lancetformede mikrolitter forekommer gennem hele ældre Maglemose, hvor den

Tabel 3.

C14-resultater. AMS-datering: Aarhus AMS Centre - Aarhus Universitet.

C14-results. AMS-dating: Aarhus AMS Centre - University of Aarhus.

AAR	Prøvenummer	Materiale	14C-datering (BP)	Kalibret 14C-datering 95,4% (BC)
32220	P20	Forkullet hasselnøddeskal	8223 ± 41	7450BC (2.6%) 7430BC 7423BC (0.4%) 7419BC 7356BC (92.5%) 7075BC
32221	P21	Forkullet hasselnøddeskal	8149 ± 40	7316BC (9.5%) 7264BC 7260BC (7.8%) 7225BC 7193BC (78.2%) 7051BC
32222	P22	Forkullet hasselnøddeskal	8250 ± 46	7464BC (13.5%) 7396BC 7379BC (77.5%) 7135BC 7106BC (4.5%) 7079BC
32223	P23	Forkullet hasselnøddeskal	8208 ± 39	7443BC (0.1%) 7441BC 7342BC (95.3%) 7072BC
32224	P24	Forkullet hasselnøddeskal	8193 ± 39	7327BC (95.4%) 7071BC
37936	P-6A	Forkullet hasselnøddeskal	8142 ± 40	7316BC (7.7%) 7267BC 7258BC (6.4%) 7226BC 7192BC (81.4%) 7048BC
37937	P-6B	Trækul	8228 ± 35	7450BC (2.6%) 7429BC 7423BC (0.5%) 7418BC 7357BC (85.0%) 7130BC 7111BC (7.4%) 7077BC
37938	P-6C	Forkullet hasselnøddeskal	8289 ± 41	7478BC (95.4%) 7182BC
37952	P-25A	Forkullet hasselnøddeskal	8282 ± 38	7473BC (95.4%) 7183BC
37954	P-25C	Forkullet hasselnøddeskal	8243 ± 43	7457BC (9.9%) 7402BC 7374BC (80.2%) 7133BC 7108BC (5.3%) 7078BC
37955	P-165-A	Forkullet hasselnøddeskal	8158 ± 56	7333BC (95.4%) 7046BC
37956	P-165-B	Trækul	8376 ± 50	7577BC (2.2%) 7557BC 7547BC (92.5%) 7325BC 7216BC (0.8%) 7205BC
37957	P-165-C	Forkullet hasselnøddeskal	8233 ± 43	7454BC (6.6%) 7410BC 7369BC (81.2%) 7129BC 7115BC (7.6%) 7077BC

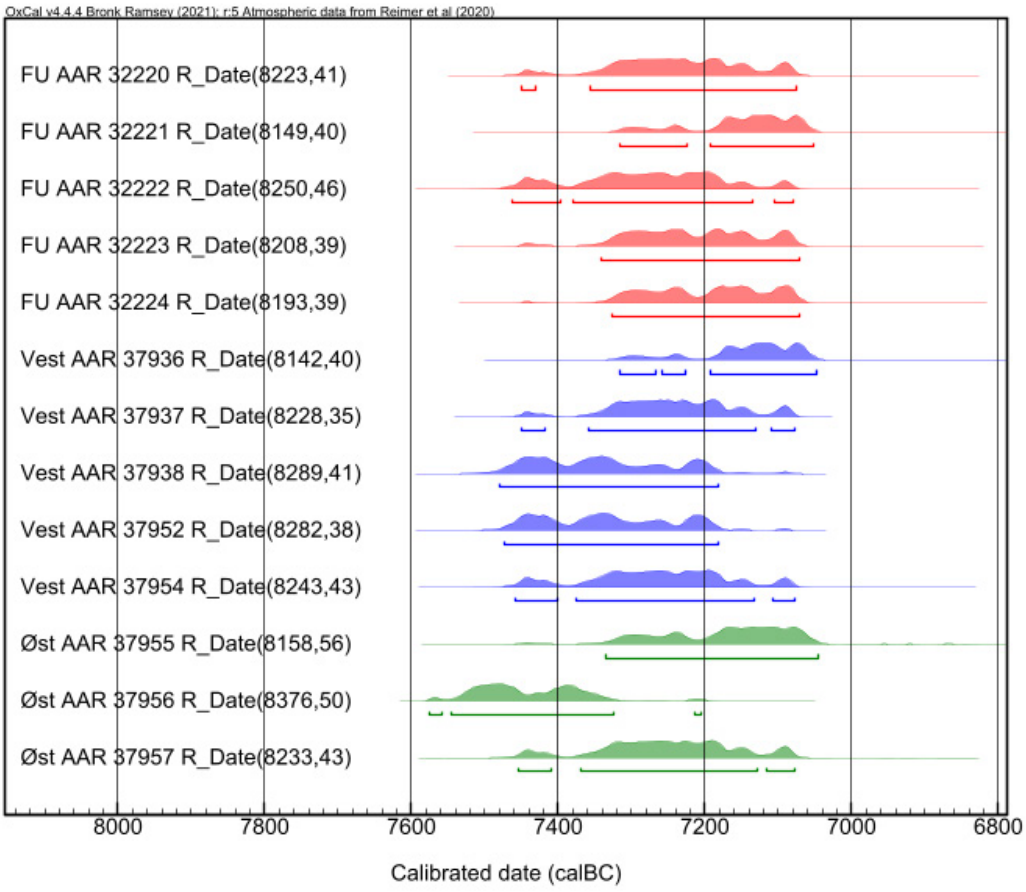

Fig. 8.

C14-dateringer, kalibreret i OxCal. Rød = forundersøgelse. Blå = vestlig koncentration. Grøn = østlig koncentration.

C14-dating calibrated in OxCal. Red = trial excavation. Blue = western concentration. Green = eastern concentration.

fuldt retoucherede ryg er karakteristisk for fase 1. Derimod bliver de smalle, skævbenede trekanter først talrige i yngre Maglemose og er kendt fra Sværdborg I og Holmegård I (Henriksen 1976, 19-26;115). En afvigelse i den tolkning er dog det store antal af trapezformede mikrolitter, der i kronologierne tilskrives den sidste del af Maglemosekulturen (fase 5), lige inden man går over til at fremstille tværpile. Det er muligt, at der kan være sket en sammenblanding mellem trapezformede mikrolitter og knækkede trekants- og lancetmikrolitter, men forekomsten af trapezformede mikrolitter er af en størrelse, der gør dette mindre sandsynligt. Forklaringen på den store tilstedeværelse af trapezformede mikrolitter skal måske i stedet findes i en regional forskel i flintinventar.

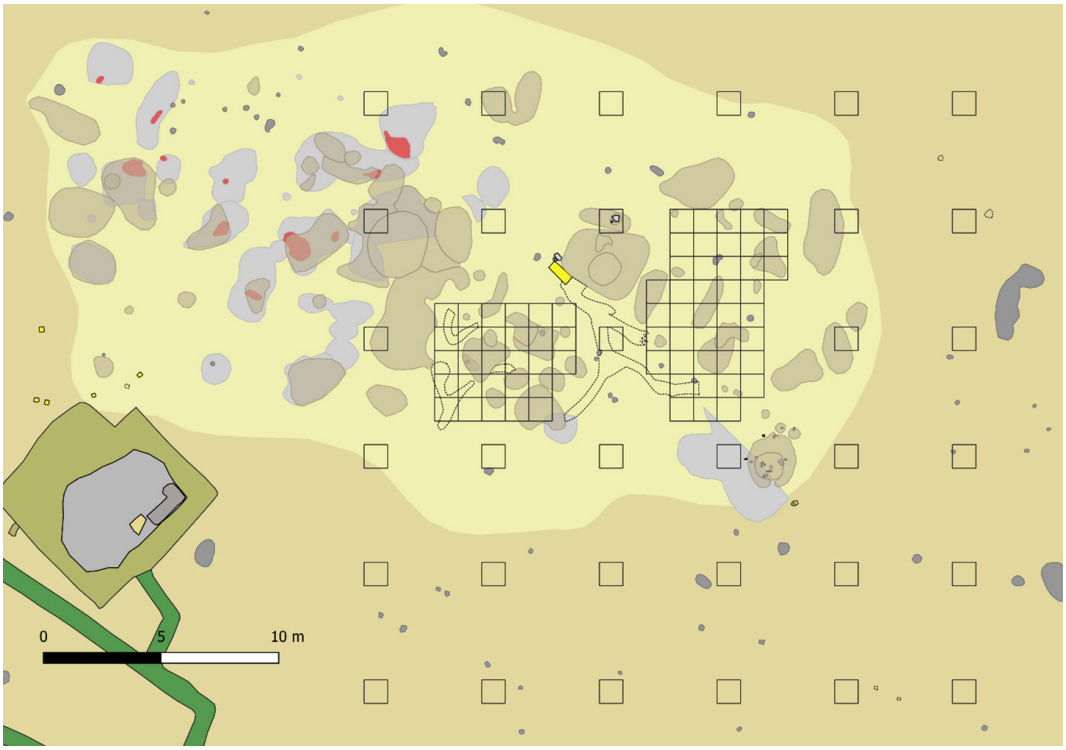

Fig. 9.

Soldede kvadratmeterfelter over den østlige forekomst af Maglemosekultur. Tegning: Museum Vest.

Water screened square meter sections with the eastern concentration of Maglemose culture. Drawing: Museum Vest.

C14-dateringer (Tabel 3 og Fig. 8) foretaget på udvalgte anlæg fra den østlige og vestlige koncentration samt fra forundersøgelsen, bekræfter den typologiske datering med en tidsfæstelse mellem 7500-7000 f.v.t. Dette svarer til slutningen af ældre Maglemosekultur og begyndelsen af Yngre Maglemosekultur (fase 2/3) omkring overgangen fra boreal til atlantisk tid.

Spredning af flintinventaret og tolkning af lokaliteten

Den østlige og den vestlige fundforekomst følger det samme mønster; et afgrænset område med amorfe gruber og uklare afgrænsninger. I den østlige del var omfanget skaleret op i en sådan grad, at der nok nærmere var tale om et grubekompleks. I begge felter var gruberne fyldt med fundmateriale fra Maglemosekulturen. Gruberne, som f.eks. A200 i den vestlige koncentration (Fig. 3), var gravet ad flere omgange og genopfyldt af forskelligartet fyld. Flere steder fandtes der i gruberne et mørkt fyldskifte, hvor en koncentration af trækul, brændt flint og brændte hasselnøddeskaller var tydelig. Disse tolkes som rester af ildsteder eller udsmid fra ildsteder. Et lignende billede tegner sig, når man ser på den brændte flint fra den overliggende jord. Her kan man se, at koncentrationer af brændt flint relaterer sig direkte til de underliggende gruber (Fig. 9-12).

Spredningen af mikrolitter fundet i overjorden bekræfter også, at den mest koncentrerede mængde af mikrolitter samler sig omkring grubekomplekset. Dog med enkelte afstikkere, der placerer sig langt fra dette (Fig. 12).

Langt størstedelen af fundene fra Maglemosekulturen kommer fra den østlige koncentration. Der var betydeligt mindre registreret aktivitet i vest end der var i øst. Det må medregnes, at Maglemose-aktiviteten i vest blev fundet under udgravningen, ved en tilfældighed, og derfor ikke fik samme grundige behandling som i øst. Til trods for den noget mindre mængde fund fra det vestlige felt giver analyser af genstandssammensætningen herfra ikke grund til at tro, at de to områder ikke tilhører den samme materielle kultur. Generelt korresponderer de tre genstandskontekster med hinanden indbyrdes. Tendensen i alle tre tilfælde er en relativt stor mængde flækker og blokke, hvilket er evidens for intensiv flækkeproduktion i området. Ydermere koncentreres antallet af mikrolitter i gruberne og overjorden omkring gruberne, hvilket tyder på, at gruberne

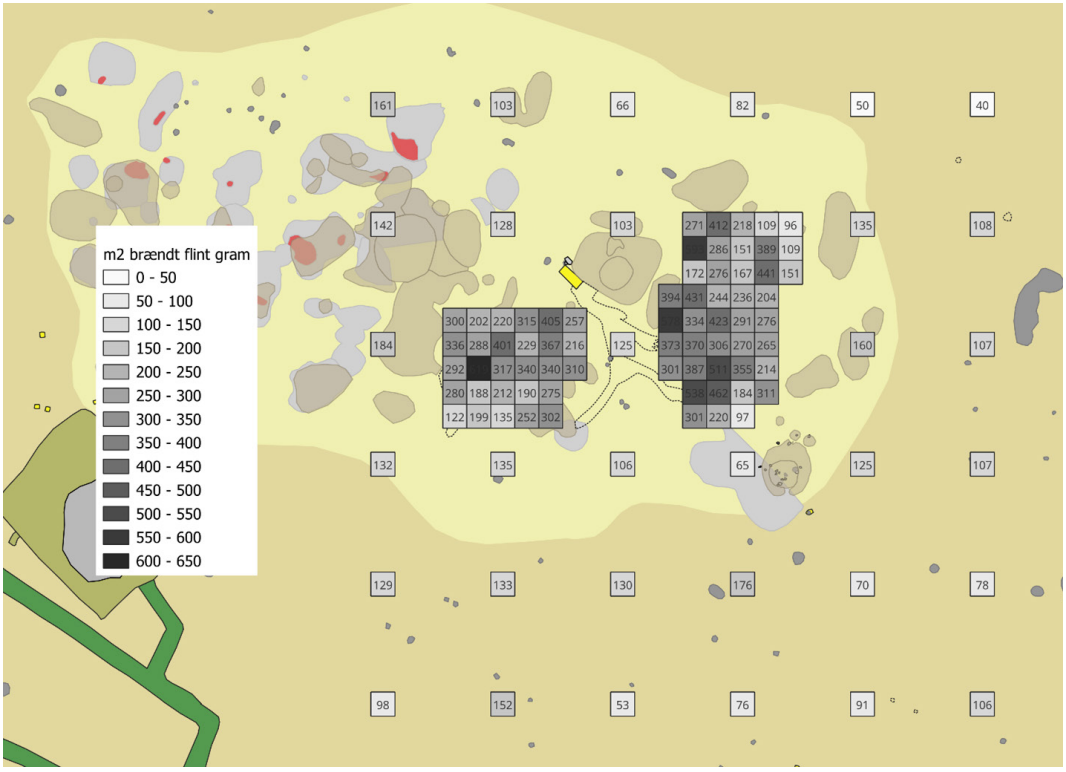

Fig. 10.

Spredning af brændt flint over den østlige forekomst af Maglemosekultur. Tegning: Museum Vest.

Dispersion of burnt flint from the eastern concentration of Maglemose culture. Drawing Museum Vest.

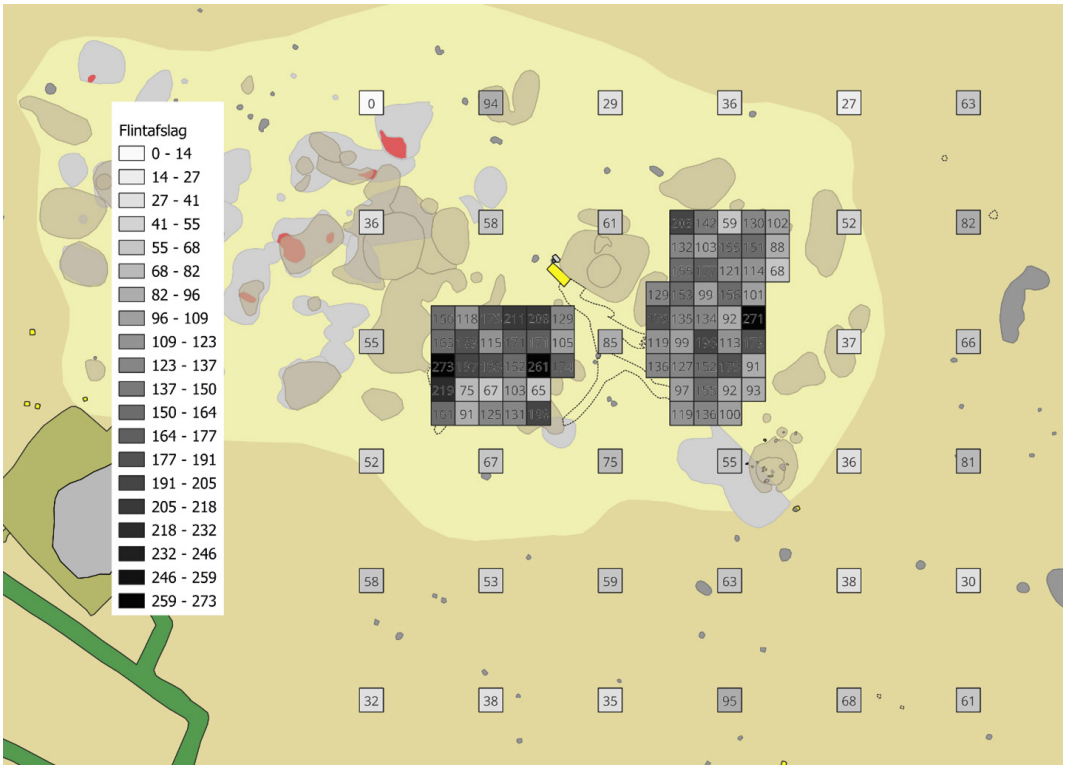

Fig. 11.

Spredning af flintafslag over den østlige forekomst af Maglemosekultur. Tegning: Museum Vest.

Dispersion of flint flakes from the eastern concentration of Maglemose culture. Drawing: Museum Vest.

var kerneområdet for produktion af mikrolitter. Dette bakkes op af forekomsten af mikrostikler. Aktiviteten omkring gruberne har næsten udelukkende været produktion af mikrolitter. Det er på baggrund af dette nærliggende at antage, at aktiviteten ved det større grubekompleks på Qvistlund Agre har været særligt specialiseret i produktion af mikrolitter og med et næsten fraværende bopladsinventar. En tendens, der typisk tilskrives mindre jagt-, transit- eller fiskeripladser, der kendetegnes ved at have få genstande og få redskabstyper (Sørensen 2006, 266).

Den ringe, naturligt forekommende flint i området nordøst for Esbjerg og den tilsyneladende opportunistiske brug heraf kan vidne om, at flint som ressource ikke var let tilgængeligt i Esbjergområdet. Måske skal dette også ses som en forklaring på

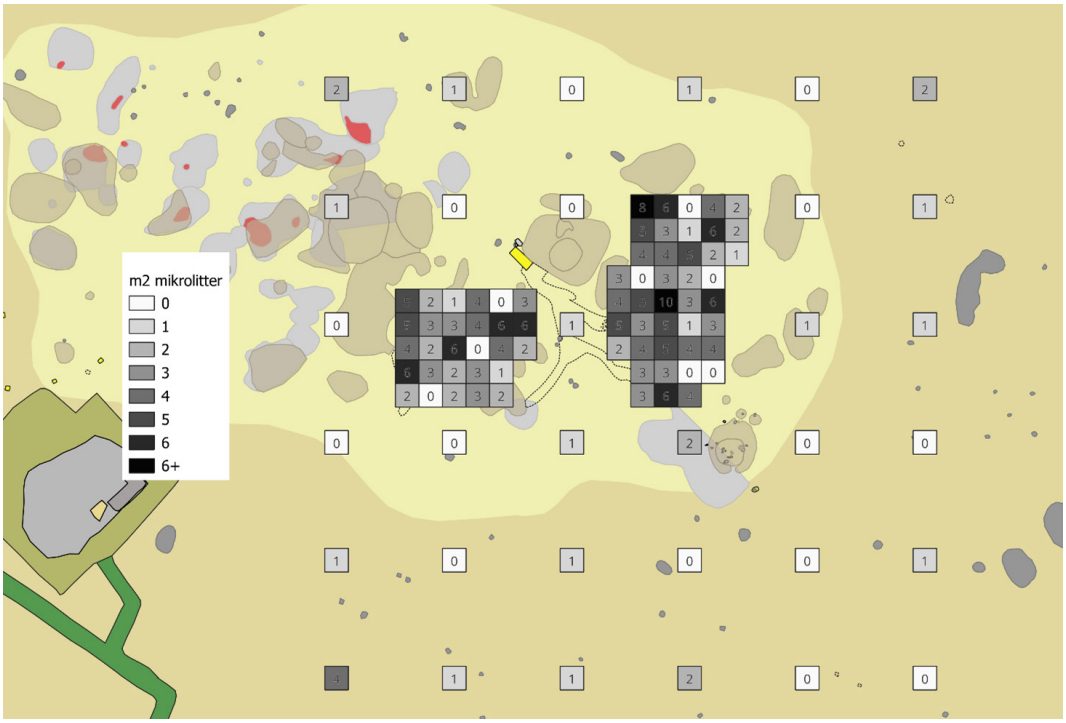

Fig. 12.

Spredning af mikrolitter over den østlige forekomst af Maglemosekultur. Tegning: Museum Vest.

Dispersion of microliths from the eastern concentration of Maglemose culture. Drawing: Museum Vest.

grubekomplekset, hvor man under sit ophold i området har udnyttet det bløde sand til at grave efter frisk flint, hvoraf man har slået nye mikrolitter.

De store mængder forkullede hasselnøddeskaller, der var allestedsnærværende i samtlige gruber, gør det muligt at placere aktiviteten i det tidlige efterår. Maglemose-aktiviteten på Qvistlund Agre kan derfor tolkes som et midlertidigt ophold, formentligt i forbindelse med jagt og indsamling af hasselnødder, hvor man også har undersøgt jorden for frisk flint. Grubekompleksets betragtelige størrelse sandsynliggør, at man formentligt er vendt tilbage til pladsen over flere jagtsæsoner, da de forskellige opfyldninger af gruberne kan være sket over adskillige genbesøg. Måske har man i efteråret og vinteren fulgt å-systemet (Kjærsing Å) til indlandet, hvor det har været muligt at fouragere mad og samle flint.

Et nyt Maglemose-landskab

I skrivende stund bliver der af Museum Vest gravet en ny Maglemose-lokalitet, Nordre Tovrupvej[4], blot 1,5 km syd for Qvistlund Agre. Lokaliteten har et væld af lighedspunkter med Qvistlund Agre og optræder også som et sammensurium af amorfe gruber med omskifteligt fyld. Ved

denne udgravning er der dog draget direkte erfaring fra Qvistlund Agre, så både forventninger, udgravningsbudget og tidsplan er af en mere passende skala. Forhåbentligt afføder undersøgelsen resultater, der kan bedre vores forståelse af kulturlandskabet i Maglemose-tiden i Sydvestjylland – både i fremtiden, men også retrospektivt med opkvalificering af tidligere udgravninger og løsfundsopsamlinger.

Undertegnede spår, at der ikke går lang tid, før næste Maglemose-lokalitet dukker op i en af Museum Vests større udgravninger i industriområdet nordøst for Esbjerg. Det er i hvert fald nu et uimodsigeligt faktum, at Maglemose-folket også har bevæget sig væk fra de flade hedesletter i ådalene og op på de lerede bakkeøer. Ydermere giver disse større kampagner, hvor lokaliteterne totaludgraves, store genstandsmængder, der modsat de tidligere sammenblandede Gudenå-bopladser giver et rent genstandsmateriale, som potentielt kan sekvensere den sydvestjyske Maglemosekultur. Et forskningsområde, der er behandlet forsvindende lidt, siden Mathiassen udgav sit værk om Gudenåkulturen.

Udover at disse nye Esbjerg-pladser viser, at bopladserne var placeret på vidt forskellige steder i landskabet, viser omfanget af lokaliteterne også, at vi måske efterhånden skal aflive tanken om et simpelt, mikrolittungt flintinventar som værende noget, der kun eksisterer i forbindelse med jagthold. På Qvistlund Agre tyder den massive forekomst af anlæg i undergrunden, sammenholdt med et stort flintinventar på, at mikrolitten også var altdominerende som genstand på større Maglemose-lokaliteter. Ellers skal omfanget ses som et vidnesbyrd om, at man er vendt tilbage til samme plads over flere sæsoner. Måske lokkede de sandede banker, synlige i det lune Maglemose-landskabs skovbund, med muligheden for at søge efter flint. Her har man slået sig ned, mere eller mindre kortvarigt, engang i efteråret, inden den videre færd – måske mod indlandet langs åløbene.

I nærværende artikel er flintmaterialet blot flygtigt gennemgået med udpegelse af de overordnede typologiske tendenser i hovedsageligt mikrolitterne. I et fremtidigt projekt vil det være nødvendigt også at inddrage et flintteknologisk perspektiv, udover en ren typologisk analyse, for yderligere at belyse den ellers så sparsomt undersøgte sydvestjyske Maglemosekultur (Sørensen 2006).

Ligesom nedenstående citat af en ripensisk amatørarkæolog er en spejling af en anden tid – som de fleste i dag nok vil tage afstand fra – hører Gudenåkulturen også fortiden til. Mathiassens trods alt vigtige bidrag til den arkæologiske forskning skal ikke føres i glemmebogen, men det nye Maglemose-landskab er klar til at rejse sig.

"(...) Mikroliter, alt af det lille Format, en Dame-Arkæolog vil sikkert sige, at de er "søde"!" (Sørensen 1955, 627).

Litteratur

Andersen, S. H. 1971: Gudenåkulturen, *Holstebro Museum Årsskrift 1970-71*, 14-29.

Casati, C. & Sørensen, L. 2006: Ålyst – et bopladskompleks fra Maglemosekulturen på Bornholm. Foreløbige resultater baseret på ukonventionelle udgravningsmetoder. *Stenalderstudier* (red. B. Valentin). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55, 241-276.

Hansen, M. 1998: Stenalder og ældre bronzealder: Indledning. *Marsk, land og bebyggelse: Ribeegnen gennem 10.000 år* (red. S. Jensen). Den antikvariske Samlings skriftrække bind 1:A, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXV, 1998, 69-70.

Mathiassen, T. 1937: Gudenaa-Kulturen – En mesolitisk indlandsbebyggelse i Jylland, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1-186.

Nielsen, L. B. 2006: Jysk Maglemosekultur – den manglende brik i puslespillet. Stenalderstudier (red. B. Valentin). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55, 197-212.

Petersen, E. Brinch 1966: Klosterlund – Sønder Hadsund – Bøllund. *Acta Archaeologica 37*, 77-185.

Petersen, P. V. 2008: *Flint fra Danmarks oldtid*. 3. oplag. Danmarks Borgcenter. Vordingborg.

Rieck. F. 1998: Jægerstenalderen, 9.700-4.000 f.Kr. *Marsk, land og bebyggelse: Ribeegnen gennem 10.000 år* (red. S. Jensen). Den antikvariske Samlings skriftrække bind 1:A, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXV, 71-76.

Sørensen, M. 2006: Teknologiske traditioner i Maglemosekulturen. En diakron analyse af Maglemosekulturens flækkeindustri. *Stenalderstudier* (red. B. Valentin). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55, 19-76.

Sørensen. T. M. 1955: Småstykker: En Gudenå-Boplads ved Ribe Aa, *Fra Ribe Amt 1952-1955*, XIII, (red. H. K. Kristensen, T. Tobiassen & K. H. Østergaard). Historisk Samfund for Ribe Amt, 625-631.

Noter

1. ASR 737 Hømlund Nørremark, Stednr. 210108-112, FF: 123970, *ASR 737 Beretning sæson 1997 og 1999*.
2. SJM 780 Site Esbjerg, Stednr. 190503-356, FF: 232671, *Beretning for forundersøgelse.*
3. SJM 1147 Qvistlund Agre, Stednr. 190510-264, FF: 238244, *SJM 1147 Beretning.*
4. SJM 1332 Nordre Tovrupvej, Stednr. 190503-372, FF: 250859, *SJM 1332 Beretning for forundersøgelse, etape 1.*

Summary

Qvistlund Agre

A Maglemose locality on the Esbjerg Inselberg

During the course of a trail excavation in 2018 northeast of Esbjerg, four unassuming pits with significant amounts of charred hazelnut shells and worked flint from the Maglemose culture were documented. This discovery led to the first excavation of a Maglemose site with preserved structures to be carried out by Museum Vest (by then Museum of Southwest Jutland). The location of the pits attracted professional attention, as the Maglemose culture is normally associated with the low-lying heathlands near larger rivers and not on the Esbjerg Inselberg. In order to secure as much material as possible, whilst creating a spatial demarcation of the activity area, the topsoil surrounding the structures was water screened. However, despite the pooled knowledge gained from the screening, preliminary investigation and previous experience; the extent of the underlying structures were only predicted to a modest degree. A larger pit complex emerged as soon as the topsoil was removed. The pits were located exclusively within sandbanks that broke up the predominant clay subsoil of the locality. The pits themselves appeared as diffuse excavations spread over approximately 30 x 40 metres.

Frederik Øelund
Museumsinspektør
Museum Vest
Tangevej 6B, 6760 Ribe
fdo@musvest.dk